

Проект „Нови потребителски практики”, департамент по антропология (под печат)

ПЕРПЕРИКОН: СЪЗДАДЕНА ЛОКАЛНОСТ, КОНСУМИРАНА ИДЕНТИЧНОСТ

Доц. д-р Цвете Лазова

Увод: място, значения, национална идентичност, репрезентации

Във връзка с реализирането на проекта „Нови потребителски практики” към департамента по антропология предлагам текст, който анализира археологическия обект „Перперикон”, обявен в медийните класации за едно от ”топ откритията на българската археология” (1). Това „откритие” е и сред местата, които вече безапелационно се свързват с националната памет (Иванова, 2011; Кабакчиева, 2011). Перперикон е една от най-активно предлаганите дестинации в туристическия бизнес, а като запазена марка други археологически обекти имат за цел да се превърнат във “втори Перпрерикон”(2).

Описаната централност на Перперикон за мен е предизвикателство за аналитичен поглед върху създаването на това място чрез археологическата практика, за налагането на определен образ в общественото пространство чрез медийните политики на

репрезентация и възприемането му като непоклатим елемент на национална идентичност. Друг е въпросът дали политическата стабилност на националните държави зависи от изграждането на образи върху историята и културата на доминиращото етническо население - само маркирам въпроса, без да се спирам на него в този текст. Представянето на Перперикон в пресечната точка на археологията и медиите рефлектира върху превръщането му в социален и културен капитал, който нараства чрез принадлежната стойност на дискурсите за античността, свързана с образността на Орфей и Дионис. Така те ускоряват процесите на туристификация на мястото, което придобива едно „автентично” дълбоко минало, с голяма стойност и за настоящето.

Настоящият анализ се опира на съвременните перспективи, които предоставят разбиране за отношението между култура, място и власт, създаващо устойчивата определеност на пространството. Акцентът е върху създаването на локалност, която се конструира чрез значенията, произведени от археологическите материалности и практики. Устойчивостта на едно място и неговата стабилност във времето днес се схваща като привидност, създадена от политиките и институциите на идентичността, в частност на националната идентичност, която произвежда минало и указва в полза на чие минало е произведена. Днес е ясно, че зад „стабилността” на местата винаги стоят динамични и нестабилни възли на преплетени отношения между древно и съвременно, чуждо и свое, подложени на постоянни нови употреби и контекстуализации (Кьосев, 2009). Към изследването на стабилността на местата се добавя и анализите, свързани със социалния живот на паметниците (Appadurai, 1986). Антропологичните измерения на този подход и разбиранията, свързани с него, са заложили още в аналитичните изследвания върху етнографското писане, които разкриват, че свързванията и сцепленията на „една култура” са нещо направено, а не открито, а нейната „цялост” се разбира по-скоро като наративен инструмент, отколкото като обективно съществуваща емпирична истина (Marcus, 1986, 165-193 ; Fabian, 1990; Gupta& Ferguson, 2001, 1-29).

Усещането за „стабилността” на връзката между култура, място и власт дълго време, което продължава впрочем и днес, се изковава в резултат от развитието на дисциплини като антропология, археология и история, които изграждат виждането, че мястото и културата са изоморфни, т.е културите са цялости, които обикновено са очертани от граници и обвързани с определени места. Тези връзки обикновено се

възприемат като „естествени“ в социалния живот. В съвременните процеси на глобализация обаче различни общности териториализират пространствата по много различни начини, които също са възбразяеми (Ападурай, 2006). Съвременните изследвания достигат до изводите, че не глобализацията разрушава една предпоставена и естествена връзка между култура и място, а че самата връзка е исторически и културен продукт, който трябва да бъде анализиран. Ето защо тези анализи работят с понятия като „чувство за място“, „производство на място“, „производство на локалност“, които подсказват мрежата от проблематизации, свързани с характера на връзката между култура и пространство (Gupta&Ferguson, 2001, 1-29; Къосев, 2009, 9-14). Най-важното в този изследователски дневен ред е да се изследва как определени места са конструирани, възбразени, оспорвани и наложени. Изследването на тези процеси акцентират върху това чрез какви механизми преминава сакрализирането на местата и „в-местването“ на различни разкази и ритуали в конструирането на национално възбразените общности (Дирлик, 2009).

Конструиранието на „локалност“ и връзката ѝ с „общността“ и идентичността, в частност националната идентичност е другата важна част от изследваните отношения. Всяко място, обвързано с определени значения от миналото, се основава върху идеята, че компонентите, които характеризират една нация свързват множеството култури в рамките на национална граница. Твърди се, че всяка национална идентичност се състои от няколко компонента, едната от които е културната идентичност или наборът от значения, които я отделят от другите култури. В тези рамки се открояват структурата на вярванията, националното наследство, дефинирано като чувство за уникална културна история, свързано с един етнос. Така се създава и начинът, по който индивидите или обществата правят преценките си въз основа на собствените си културни перспективи като основни критерии. В настоящия текст се полага разбирането, че националната идентичност не е „естествено“ случващ се феномен, а е проблемна социална и културна конструкция, която трябва да се изследва - как е конструирано националното „ние“ и изградените въз основа на това преценки и как археологическата материалност допринася за това. Тъй като археологическите „открития“ са обвързани с легитимация и автентизация на национални идентичности, изследването акцентира върху процесите на създаването на символни значения, тъй като всяка култура съдържа в себе си символна дейност, чиято мрежа от знаци по

принцип надскача всяко конкретно място. Производството на знаци само по себе си предполага процеси на мобилност и постоянно сменящи се перспективи на движение (Кьосев, 2009, 10-11).

Създаваната знаковост на мястото се репрезентира чрез медиите, за да бъде „вместено” в социалните практики. Централността на медиите в антропологичните изследвания се смята за съществена социална практика в съвременните общества. Възприемането на създадената знаковост от публиките предполага не само пасивното им консумиране, но и активното производство на национални чувства и участие в исторически контексти. Живеенето в съвременното общество означава да зависиш от репрезентациите на това общество. (Peters, 2001, 75-92)

Изследването очертава и друг процес – как изградените знаци и символи на националната идентичност влизат в потреблението, очертано от рамките на пазарните отношения чрез туристически брошури, указателни табели, ресторантски менюта, наименования на хотели и пр. Миналото доставя образи на националното въобразяване, които чрез процеси на комодификация, започват да се консумират на всекидневно равнище от хората през индустрията на туризма. В този контекст в работата се извежда една станала днес неизбежна връзка между капиталистическите практики и съвременната археология. Съвременните глобални икономически и идеологически процеси, станали видими след отварянето на желязната завеса, изострят ефекта на капиталистическата практика върху археологията по отношение на това кой я управлява, как се финансира, за какво се използва.

Очертаните гледни точки предполагат вглеждане в историята и взаимодействията на няколко академични територии – археология, антропология, медии, в които ще се разположи археологическото „откритие” Перперикон. Тези територии обаче разглеждам не като самоочевидни, а като изградени и обвързвани във времето с различни властови позиции, включващи идеологизиране и политизиране на методологията (Кьосев, 2009, 12). Разположен в глобалната академична динамика на тези дисциплини, Перперикон и българската археология от 2000 до 2010 година неизбежно ще се озоват в съпоставителни отношения, което ще предостави основата за анализа (3).

Археологията и прочитът на миналото

Разговорът за състоянието на археологическата дисциплина днес като следствие от множеството развития вътре в нея е твърде дълъг, за да бъде предложен в настоящата работа в пълнота. Общите контури на това развитие обаче могат да маркират мястото на българската археология в него в периода между 2000 и 2010 година, когато се появява и реализира „топ откритието на българската археология” Перперикон.(1) Като цяло археологията както историята и антропологията са дисциплини, които се създават и практикуват като проект на модерния Запад, т.е. те са констелация от социални, икономически, културни и идеологически процеси, които формират Запада от края на Средните векове до днес. В този контекст археологията се обвързва от една страна с идеите и реалностите на националната държава и от друга – с новия режим на капитализма в рамките на индустриалното общество. Обвързана с материални следи от миналото, тя произвежда наративи, които изобилстват с дискурси, изграждащи чувство за национална идентичност. В много случаи тя е решаваща за конструиране на националното въображение особено в нехомогенен етнически контекст. Тези дискурси са подчинени на една идеология, свързана с преобразуването на времето и пространството, създавайки линейна темпоралност и установяване на хомологична връзка между тях. Така започва процесът на формиране на един нов въображаем начин на организация на времето и пространството, основана на хомогенизация и улеснена мобилност (Андерсън, 1998). Най-ранният етап от развитието на археологията е свързан с т.н. културна история. Той се изгражда в археологията в контекста на еволюционистките и прогресистки подходи на 19. век, но особено ярко е развитието на този тип археология през първата половина на 20. век. Той набляга на въображения или въображаем изоморфизъм между материални следи, култура и по под разбиране етнически групи, намерил крайно изражение в работата на Густав Косина. Именно чрез археологията в нейния еволюционен етап се изгражда разбирането, че съществуват едни територии в миналото, които трябва да бъдат очертани, да бъдат заселени с определени етнически групи, от чието завладяване зависи доставянето на дълбоко минало за националните държави. Едновременно със създаването на тези територии в миналото и притежаването им, археологията доставя места и артефакти, които са техни видими маркери и освен това се предлагат като стоки за консумация и забавление на новата средна класа в откритото от нея свободно време (Hamilakis, 2009, 16-18). Ето

защо много често процесите на изобретяване на национален археологически обект е съпроводен с комодификацията му, която доставя не само консумация за туристическата индустрия, но и консумация на чувството за национална принадлежност.

Археологията винаги е била с претенциите за строго научна дисциплина, дори когато „изобретява” необходимото минало. Критиката към еволюционистката археология насочва развитието на дисциплината към обективистка, емпирицистка парадигма, основана на дискурсите за авторитета на научността и на създаването на общи и универсално приложими закони и модели. Известна като процесуална археология (термин, който не съм срещала в българската археология), тя се практикува в повечето национални археологии. Както всяка обективистка и емпирицистка парадигма, процесуалната археология представя археологическите открития като естествени факти, неподлежащи на интерпретация. (Trigger, 1989; Hodder & Hutson, 2003).

В общия контекст на кризата, обхванала академичните дисциплинарни области, археологията също „губи невинността си” (Clarke, 1973). Програмната статия на Дейвид Кларк представя кризисната ситуация в дисциплината, която засяга археологическата интерпретация и която проправя епистемологичен път към т.н. „пост-процесуална” археология. Нейните привърженици смятат, че всички археолози неизбежно налагат субективни интерпретации на миналото, което се (ре)конструира в неизбежни връзки със съвременните властови стратегии. Така се поражда възгледът, който някои автори от 80-те години споделят, че археологията ще остане незряла наука, ако не влезе в диалог с обширния диапазон от подходи за разчитане и разбиране на миналото (Hodder & Hutson 2003). Тези възгледи за археологията отварят твърде много въпроси към т. н. официална археология и пораждат огромна литература, свързана с епистемологическите възможности на дисциплината (Hodder & Hutson 2003), с обвързаността ѝ с политиките на националните държави (Trigger, 1995, 263-279; Maskell, 1998), както и с изискванията на туристическата индустрия, които влияят върху дисциплината (напр. експониране на автентичност). Тези и много други въпроси допринасят за кризата в световната археология, които пораждат сериозни дебати за природата на археологическата практика, за значенията, които тя отрежда на миналото и за тяхното консумиране и употреба в съответните контексти. Днес този диалог се води на територията на академичната археология, която вече говори за алтернативни

археологии, които използват различни подходи - марксистка и структурна археология, процесуална и контекстуална археология, туристическа археология и пр.

Все по-широко поле обаче започва да обхваща археологията, която се интересува от интерпретацията на културните значения от миналото, които се формират в контекста на властови доминации. В това си придвижване археологията става част от съвременните хуманитарни и социални науки. Така през 1980-те години надмогвайки претенциите си за точност и всеобхватност, тя навлиза, макар и бавно и не във всички национални археологии, в един нов контекстуализъм, който я свързва с други науки, изучаващи миналото. Така постепенно археологията започва да се обвързва с научни области, които интерпретират минали културни значения във връзка с властови доминации. В началото на 1990-те години дисциплината възприема все повече рефлексивни подходи и т.н. „пост-процесуална” археология е вече обвързана с пост-структурални и пост-модерни парадигми, които стават водещи теоретични характеристики за „прочита” на материалните останки. На места това е яростен деконструиращ процес на традиционните (модернистки) основи на археологическото мислене, което иска да се отърси от инерциите, свързани с интерпретацията, прилизваща от един авторски център и налагаща една неоспорима и не подлежаща на оспорване визия за миналото. Вместо това изследванията се концентрират върху възможностите за многопосочната интерпретация чрез рефлексивността. Ефектът от тези развития е видим днес в почти цялото археологическо мислене.

Независимо от алтернативите в археологическото мислене, т. н. културно – историческите школи в археологията продължават да цъфтят. Те обаче днес могат да се отнесат към онези дисциплини, които политизират методологията си – в случая те са се фосилизирали в процеса на осигуряване на дълговечност на нацията, която храни чувството за национална идентичност. Поради това много академични изследвания днес са посветени на връзката между национализма или по-общо казано между създаването на национално въображение и археологическата практика. Те твърдят, както беше отбелязано по-горе, че връзката между археологията и национализма е почти неизбежна – тя е дори естествена и това не е осъдително. Констатира се обаче, че археологическите данни се подлагат на политическа манипулация особено в области като Кавказ и Балканите, които имат етнически проблеми, свързани с разпадането на старите режими и появата на нови политически структури. (Kohl

&Fawcett, 1995). В такъв контекст важно място заема проблема как едно място се обвързва с миналото и как то се превръща в маркер на национална идентичност и по този начин влиза в туристическата индустрия, която предлага консумирането на тази идентичност. Процесите на туристификация включват изграждането на автентичност за туриста. В процесите на автентизация значително място заема търсенето на минало като средство за превръщането на едно място в обект на туристически интерес. В този случай историята е едно пътуване в миналото и когато то се съчетае с природна атракция, успехът е гарантиран. Така получаваме едно атрактивно туристическо място, което е важно за всички жители на наследената страна. Туристическият продукт е носител на идеята за бягство от обикновеното и ежедневно като предоставя възможност да се пренесем в нещо „изключително”. Назоваването на мястото - в случая чрез мистериите на Орфей, чрез локализирането на родното място на Орфей, което става едно от новите чудеса на света или чрез светилище на Дионис, което става съпоставимо с Делфи – допринася за изключителността на мястото. Този тип процеси очертават т.н. туристическа археология, която има не само национално-политически, но и икономически измерения.

Обяснението на археологически материалности и практики като съществен ресурс за нацията и националния ѝ капитал става възможно само от позициите на рефлексивността, която стои в основата на т. н. пост-процесуалната археология. Тези позиции биха разграничили видовете археологически обекти, които имат и различни функции в обществото – едните са обвързани с изграждането на национални идентичности, други са свързани с реконструирането на минали социални и политически отношения. В българската археология обаче за времето 2000-2010 г. когато Перперикон беше произведен, не съм срещала термини като „процесуална” и „пост-процесуална” археология, вероятно поради факта, че българската археологическа дисциплина винаги е била и остава тясно се обвързва с историята като ѝ доставя материална документация. Поради тази причина българската археология като цяло е лишена от каквато и да било рефлексивност и остава и досега обвързана с културната история. Така тя не се е „подала” на влиянията, които носят късните развития в дисциплината, поради което в нея отсъства каквато и да било критическа рефлексия. Ето защо българската археология и в частност времето между 2000-2010 година – време на заявени трансформации в българското общество - поддържа и възпроизвежда трайно

отдавна остарялата емпиристка позиция, в която археологическите материали се смятат за факти, които сами говорят за себе си. Българската археология не работи със съвременни теоретични инструменти, за да разбере къде се намира по пътя на развитието на археологията въобще, което обяснява и нейната привързаност към остарелия и вече архаизирал се културно-исторически подход. Тези характеристики лишават българската археология от въпроси, които са свързани с характера на интерпретацията на минали културни значения във връзка с властови доминации. Лишават я и от въпроси, свързани с характера на т.н. материална култура, която не просто съществува, а е интерпретирана от някого за нещо. Не на последно място по важност е и въпросът за посредника, за социалния актьор, какъвто е археологът, който определя посоката на интерпретацията.

Археология и антропология: археологическата етнография

Развитието на археологическата дисциплина се обвързва с антропологията и след 1950-1960-те години някои национални археологии започват да се обвързват с методика за обяснение на социални процеси, с което видимо се застъпва за антропологични подходи към археологията. В много от университетите в САЩ археологията е едно от четирите полета, които формират департаментите по антропология. Антропологичните подходи са епистемологична атака срещу историческите интерпретации в археологията, т.е търсенето на древни (праисторически) корени на исторически идентифицираните етнически групи с желание да се отгласнат националните им истории по-дълбоко в миналото. Тези епистемологични битки се водят под знамената на т.н. „нова археология”, която довежда до значително усъвършенстване на техническите средства за анализ на контекста, откъдето се оформя и понятието „контекстуална археология”. Европейската археология като цяло остава подозрителна към антропологични теории и остава силно обвързана с разработване на исторически методи. В Съветския съюз и източноевропейските страни доминиращата интерпретативна рамка е ортодоксалният марксизъм. Съветската археология и устойчиво конструиранияте теории за етногенезиса са показателни за прикрепването на археологически материали към етнически групи. Този подход се възприема категорично и в българската археологическа дисциплина след 1950-те години

(Димитров, 1950). Свързването на артефакти и етнически групи се основава на „научно обективни” , „устойчиви” и „фиксиращи” критерии като език, древна материална култура и други културни традиции (Shnirelman, 1995, 120-138; Chernykh, 1995, 139-148). Тази тясна обвързаност между етнос и артефакти особено развита след 1970- те години в българската археология дава основание на някои автори да анализират природата на археологическите практики в Източна Европа като разглеждат археологията в пряко отношение с етничността, национализма и марксизма (Kaiser, 1995, 99-119).

След възраженията и критиките, станали видими чрез полето на т. н. пост-процесуална археология, много практикуващи професионалисти в археологията започват да работят за преодоляването на отсъствието на рефлексивност в дисциплината и постепенно започват да я обвързват с по-широк спектър от изследователски подходи към миналото. Вече се твърди, че археологията не е нито „историческа”, нито „антропологична” дисциплина, тъй като тя има независима идентичност, която се очертава след изследванията по посока на природата на културните значения и генериране на смисъл в материален контекст от миналото, както и властовите механизми, участващи в създаването им (Hodder& Hutson, 2003).

Тези равития на археологията и свързването им с други академични полета поражда едно ново поле на изследване, създадено в пресечните точки между археологията и антропологията – археологическата етнография. Това поле проблематизира процесите на социалното конструиране на археологията и представя т.н. „етнографски завой” в археологическата дисциплина. Полето на археологическите етнографии изследва начините, по които е произведено археологическото знание, в частност това за античността, изследва дискурсивните практики, чрез които се откриват материалните следи от античността и се превръщат в културен капитал на нацията. Изследва също взаимодействията между националните наративи, произведени предимно в академична среда и формите на популярна историзация – как археологическите практики формират интерес към местното минало и как предоставят нови лица на местната идентичност. Изследователите в това поле използват документираните чрез археологическата практика артефакти като емпирични данни, които се разполагат в рефлексивна теоретична рамка (Hamilakis&Anagnostopoulos, 2009). Този аспект от антропологическата работа, свързана с археологическата практика се обвързва и с

разбиранията за природата на документацията. Документът е репрезентация, т.е той представя определено знание в определена обстановка и по този начин документът може да се схваща като медия в най-широкия смисъл на думата (Peters, 2001, 79)

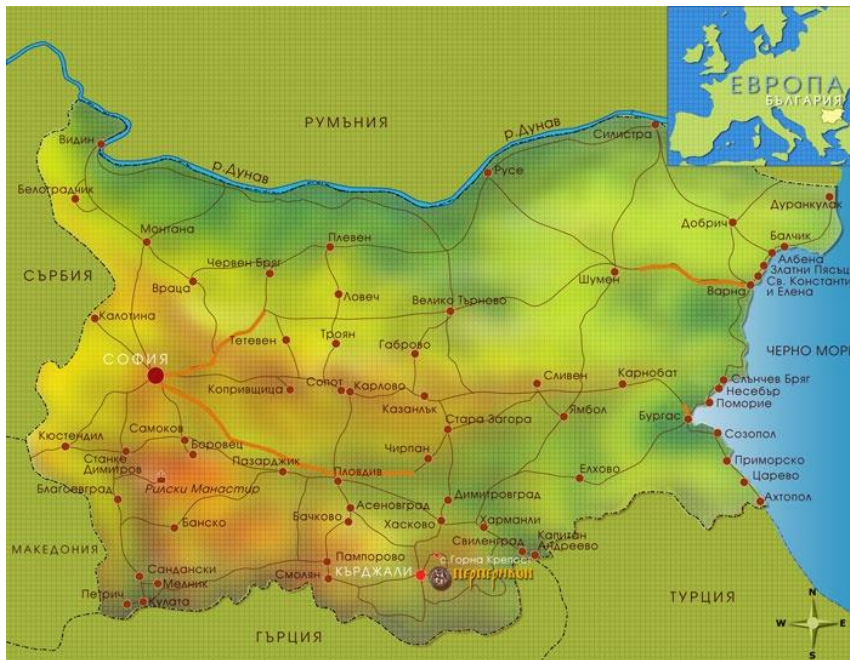
Археология и медии

Тъй като вече многократно наблегнах на това, че Перперикон е „едно от топ откритията на българската археология” според медийните класации, темата за връзката между археологията и медиите е неизбежна. Като съществена социална практика в съвременните общества, медийните репрезентации са неотделима част от всекидневния живот на хората като участват и моделират политически ситуации, икономически обстоятелства, исторически контексти, национална сфери. Днес археологията повече от всякога е обвързана с медиите, както и медиите повече от всякога са заинтересовани от археологията. Така че не е възможно да избегнем ролята на медиите, които проникват в практиките, чрез които прозират нашите разбираня за света. Това посредничество не е възможно да се спре – то няма копче за „изключи”; това посредничество живее и се храни от нашата необходимост да общуваме. Като средство на масовите комуникации и материален посредник, чрез който тази комуникация се предава, медиите изграждат образа на археологическите находки, за да достигнат до всекидневното „в-местване” в преживяването на хората. В този анализ ще намери място и опитът за анализ на отношенията между археологията и медиите като се докосне до проблеми на репрезентацията и медийния дискурс, формирането на идентичност, публичните отношения, политическата отговорност за археологическата интерпретация. (Clack, T.& Brittain, M. 2007)

Темата за медийната репрезентация на археологическите открития все още не е проблематизирана у нас, но тази тема заема значително място в съвремените дебати състоянието на археологическата дисциплина и в частност на археологическата теория – как се придвижваме от производството на археологически данни към описание, обяснение, интерпретация и репрезентация. Този въпрос предизвиква и втори план на разсъждение – археолозите работят върху това, което е останало от миналото, те не разкриват миналото, те са посредниците в установяване на връзка с това, което е останало от материалността на миналото. Тези въпроси стоят във връзка с две философии на информация, начини за класифициране и организиране на данните.

Медията като текст, образ и видео обикновено се схваща като допълнение към реалната археология, която трябва да се занимава с комуникацията, представянето и теориите, които следват разкопките и данните, получени от тях. Публикацията или документираната реперезентация на откритото е основополагащ *фундамент* на археологическото знание – неговото присъствие или отсъствие е показателно за качеството на археологическата практика. В моя случай обаче е по-важно да се представи репрезентацията на археологията в медиите, т.е. да се отдели комуникирането с откритията от самата теренна или лабораторна работа. Твърдението е, че едно ново разбиране на медиите като посредническа дейност и като начини на ангажиране с находките изисква да се преодолее това разграничение между първичното изследване и вторичното разпространение. Това предполага археолозите да преосмислят политическата икономия на археологическите медии, начинът, по който се произвежда информацията и знанието, т.е. самият начин, по който се прави археология. В случая използвам термина „политическа икономия”, който обикновено предлага анализ на връзката между икономически и политически процеси и на връзката между социалните структури и властта. Това се отнася до всички аспекти на връзката между икономика – начините, по които се организира производството – и политическите и социални институции на обществото. Такъв анализ може да е свързан с много нива – глобални, регионални, държава, местна власт и пр. По отношение на археологическите открития, неизменна тема и на българските медии, те остават в епохата на позитивистките безапелационни убедености и несмнености.

Перперион: динамика в създаването на локалността

Днешният Перперикон има реално географско разположение в източния дял на Родопите на около 15 км от град Кърджали в географската област Тракия. Това място обаче е съсредоточие на множество времеви напластявания, които са определяни и предоговаряни от гледна точка на социалните въображения, реализирани със средствата на археологическата практика. Съвременни изследвания проблематизират региона, известен под името „Тракия” като резултат от конструиране на места на памет (Къосев, 2004, 362-381), както и в контекста на границите и граничните райони, чиято пропускливост/ непропускливост стават тема, в която се разполагат отношения, свързани с етничността, националността, гражданството и употребите им във всекидневната практика. Тези отношения правят видими различни политики и практики при конструиране на памет и наследство, а метафората на Пиер Бурдийо за „противоречието на наследството” отваря нови възможности за описването на различни форми на конструиране и употреба на наследствата (Ганева-Райчева, В. Елчинова, М., Златкова, М. Вуков, Н.(2012).

Археологическите обекти като цяло не могат да се изключат от тази проблематизация, тъй като тяхното конструиране в пространството също откроява важни механизми на „наследяване” и „приемственост”, впрегнати да преоткриват и да вписват определени региони в националното пространство. Динамиката на това „в-местване” в

националното въобразяване е проследима и показателна за тезата на този текст – как се изгражда устойчивостта на едно място чрез археологически характеристики и как тази устойчивост поражда „чувство за място”, свързано с локалното-в-националното.

Конфигурирането на исторически епохи чрез археологическа материалност и вместиането им в националните идеологии е механизъм, който мнозина изследователи на национализма свързват с модерността. Една от най-разпространените тези е тази на Бенедикт Андерсън, която заема централно място в изследването на нациите като въобразени общности. За него ключово място заема новото, светско и историческо разбиране за времето, което има централна роля за формиране на националното съзнание. Това съзнание се постига чрез различни печатни форми на комуникация, осъществена чрез лесни придвижвания и наречена от автора печатен капитализъм. Мястото на археологията като проект на модерността, свързан с материалните следи от миналото, започва да произвежда наративи и дискурси за тях, които се вписват в националните идеологии. Тези нови възможности за комуникация раждат и различни сюжети за формиране на национално съзнание, които се проявяват в различни модалности. Когато национализмът се разпространява в Европа през 19. век, а историята е вече утвърдена и вездесъща дисциплина, идеята за времето е свързана с непрекъснатостта и последователността. Археологията и нейната практика, тясно обвързани с историческата наука в Европа и до днес, започват да представят материалността на нациите, да изваждат дълбокото им минало и така да ги „възраждат” (Андерсън, 1998; Тодорова, 2010, 49 - 54). „Откриването” и „възраждането” на миналото, в частност на античното е важен инструмент за самоидентификацията на една нация. Археологията като част от историята изгражда разкази за целостта на отделни места, а отгук и на нацията. Разказите за „непрекъсваемото развитие” се основават на вече утвърдените принципи на 19. век, когато историята и археологията са утвърдени дисциплини заедно със светската представа за времето като непрекъснатост и последователност. Тъй като модерността не отделя историята от времето – те са линейни и универсални - представата за неговата непрекъснатост заема централно място във формирането на националното съзнание (Андерсън, 1998; Fabian, 1983). Това разбиране създава и една устойчива представа за изостаналост във времето, която е „повсеместна както в западното изобразяване, така и в самоизобразяването на незападния свят. Неговите национализми са „по-късни” и следователно по-незрели,

млади, неовладени или пък подражават на форми, които са органично неподходящи за контекста, в който ги присаждат и затова често най-често се израждат” (Тодорова, 2010, 53). Тодорова твърди, че по този начин се постулира хроничен алохронизъм, в който незападният свят живее в друго време, вечно „изостанал” от западния. В подкрепа на тезата си, тя цитира и антрополога Гупта, който смята, че „в Третия свят утопичното време на нацията е изтъкано в самата си сърцевина от чувство за изостаналост и историческо съзнание за недостиг. Вижданията за бъдещето се обуславят от чувство за закъснение, за това, че сме дошли по-късно, че сме се родили в свят, където нациите се борят една срещу друга, а новодошлите се поставят на старта в състезание, което отдавна е започнало” (Тодорова, 2010, 53-54).

Формиране на българското национално съзнание: откриване на археологическата материалност като градивен материал

Откриването на археологическата материалност като важен градивен материал за формиране на българското национално съзнание не се реализира в пълнота, докато не се активира отвън. За началата на българската модерност (Даскалов, 2006) интересът към тези земи отвън е свързан с обхождане, събиране, описване и изнасяне на археологически материали. Още от края на средните векове паметниците от миналото и в частност от античността привличат вниманието на чужди антиквари. През 15. век Кириак от Анкона пътува из Егейска Тракия и пренася в албумите си преписи от гръцки надписи. Граф Луиджи Марсили е първият, който в края на 17. век предприема разкопки на могили у нас. Данни за миналото на българските земи се съдържат и в десеттомния труд на турския пътешественик Евлия Челеби. В края на 18. и през целия 19. век южнодунавските земи се превръщат в обект на наблюдение и проучвания от страна на австрийски, немски, руски военни специалисти и инженери. Тези земи стават тема за описания в пътеписната документалистика на представители на различни дипломатични мисии. Образовани дипломати и служители ще описват различни нрави и обичаи на населението, както и материални останки от миналото в съответствие със собственото си образование, което е изградило определени образи за миналото, в частност за античността най-вече от гледна точка на респекта към интелектуалните постижения на „тяхната” Гърция. Така постепенно започва изграждането на интереса към древната история и археология по време на „българския 19. век” който в бъдеще

ще бъде изграждан в съпоставка с гръцката древност, която ще играе ролята на своеобразна „другост“ за българската древност.

След Освобождението началата на изграждането на националната ни идеология са на базата на амалгама от външни модели, от които най-важни за българския случай са немските романтични идеи за Volk и Volksgaist (Лазова, 2012). Ключово за възраждането на народа се смята родството на българите със славянския народ, поради което по-късно в дискусиите за състоянието и задачите на българската археология се отчита, че „ в областта на археологията се притекоха на помощ учени от братските славянски страни, които положиха основите на българската археологическа наука” (Димитров, 1950).

Поради липсата на подготвени кадри за тогавашната съвременна научна археология през 1879 година е поканен чешкият учен Карел Шкорпил като съветник, министър на просветата и директор на Народната библиотека. Той създава първата цялостна българска научна история от древността до 1875 г. Интересът му към историята на българския и на сръбския народ е в контекста на историята на славянските народи. Той за първи път обикаля страната и я изучава от археологическа гледна точка като очертава насоките за развитие на българската археология като част от историческата наука. За археологията обаче най-голям е приносът на братя Шкорпил, също от чешки произход, които създават и развиват българската археология в продължение на 50 години. Първият директор на Народния археологически музей в София, също от чешки произход, е Вацлав Добруски. Той отделя Народния музей от Народната библиотека и прави от него самостоятелна институция и значим център на балканската археология. Докато западната наука от това време отделя изключително голямо внимание на паметниците от древността, чешките учени, повлияни главно от руската наука, акцентират върху българското Средновековие. Идеологията на анти-австрийския панславизъм в голяма степен се насочва към „откриването” на старини от Средновековието, т.е. посоката е към конструирането на наративи и дискурси за „недокоснатата” българска народна култура и археологическа материалност, които на свой ред оказват влияние върху българската национална идеология.

Още при първите си обиколки из България, Константин Иречек отбелязва днешния Перперикон като „*Перперакион, който в XIV век е бил епископско седалище и без*

съмнение е укрепен град на десния бряг на р. Перперекдере, която тече отляво в Арда, и е отбелязан на Викенеловата карта” (Иречек, 1974, 452-454)

Първото десетилетие на 20. век е белязано от появата на първите кадри от български специалисти, получили образованието си на Запад, които ще развият българската археология. Изучаването на много паметници на българското Средновековие се задълбочава с историко-филологически теми, подхванати от учени като Йордан Иванов и Васил Златарски. Поставят се началата на развитието на праисторията (Рафаил Попов) и античността (Гаврил Кацаров, Богдан Филев и др). Те заемат управленски позиции в музеите, библиотеките и катедрите на Софийския университет. Издаването през 1911 година на „Закон за старините” допринася за развитието на мощна мрежа от музеи при окръжните съвети, общините, читалищата, при духовните и военни учреждения и при археологическите дружества, които се нароаяват из цялата страна. Интересът към българската старина добива такова разпространение, че едва ли има селце, което да не притежава ценни старини. Археологическата дейност в страната се осъществява главно от учители и местна интелигенция, които основават археологически дружества и археологически сбирки. В това активизирано търсене на старини се включват и млади изследователи в археологическата наука, сред които е и Иван Велков. Той обикаля страната и проучва множество археологически паметници. През периода между двете войни нарасналата професионализация в археологическата практика и изявата на т.н. народопсихология стимулира интелигенцията към идеи за цялостно Възраждане, което включва античността като носител на „духа на народа”. Найден Шейтанов е представител на радикалните националистически проекти от 30-те и 40-те години, които изграждат с голям замах мито-поетични фантасмагории, които в пространствено отношение отреждат на България такова място, което не само да „гълтне” целия Балкански полуостров, но и да се превърне в „триматерична Евро-Африка-Азия”, балкански *axis mundi*, свързал Вавилон и Индия, Париж и Рим, завъртял около себе си цивилизации, религии, циклите на цялата човешка история (Кьосев, 2009, 34-35; Лазова, 2011).

Въпреки призивите за цялостно Възраждане, в което важно място заема античността, представена от тракистиката на Шейтанов и въпреки активизираните обхождания и публикации на антични материали, днешният Перперикон остава известен като епископско седалище от XIV. век, когато Иван Велков през лятото на 1932 година

„надниква в гънките на Източните Родопи, които са твърде малко познати в археологическо отношение. Цялото средновековие пълни с важни и исторически събития тези места. ...” Той констатира, че от споменатите шест крепости от хрониста Акрополит, само за *„Перперак можем да кажем за сега сигурно къде се е намирал – на десния бряг на Перперак дере, над селото Каралар. Градът се споменава като епископско седалище през XIV век, подчинен на пловдивския митрополит”*(Велков, 1933)

1950-те години: „славяните като пряк проводник на цветуща антична култура”

Активираната античност между двете войни не довежда до обвързване на тогавашния Перперак(ион) с античност или поне с някакви артефакти от античността. Тя отсъства дълго време от това място и въпреки интензивните практики в археологията по тези места, Перперикон остава необвързан с античност.

В зората на „новата” ера и в контекста на общата реторика за „преодоляването” на „буржоазната култура” , „фашизма” и „великобългарския шовинизъм” (Еленков, 2010, 511; Дечев, 2010, 75) започват да се очертават процесите на обсъждане на състоянието и задачите на отделните науки в БАН, сред които е и археологическата наука. Резолюцията за задачите на археологическата наука съдържа ясни „принципни положения”. Тя трябва да се превъоръжи с нов, правилен научен метод, използвайки съветската археология; да се подложат на незабавна ревизия досегашните ненаучни теории и възгледи, фашистки и расистки фалшификации, които противоречат на историческата истина и на историческия развой на нашия народ; да се превърне в история на материалната култура; да работи планово в рамките на общ план за разкопки и изследвания; да подпомогне изграждането на единството на нашия народ и да създава творчески патриотизъм. На първо място в научните цели на археологията застава проблемът за ролята на славяните в създаването на българската култура и на византийския свят. Твърдението, че славяните заварват на Балканите цветуща антична култура, която е упражнила силно влияние върху тяхната материална култура, прави славяните пряк проводник на тази цветуща култура. Именно тази пряка приемственост трябва да се установи по археологически път чрез разкопки. Това изисква изследване на късната античност, за да се разбере как славяните са възприели античната култура,

каква е ролята им в нейното запазване и трансформиране в културата на средновековното общество в Европейския югоизток. Това изисква да се устроят експедиции за събиране на материали за археологическата карта на българските земи. Приоритетите са свързани главно с проучването на материалната култура на славяни и прабългари с оглед изучаването на културното наследство. В тази посока като неотложна задача се посочва проучването на българското Средновековие като пътят е археологическото проучване на многобройните средновековни обекти в страната. (Димитров, 1950, 479-480).

Комплексните експедиции и процеси на създаване на региони

Във връзка с новите посоки на дисциплините в контекста на този доклад и произтеклата резолюция за задачите на българската археологическа наука, е провеждането на първите комплексни експедиции, от които археологичните проучвания са само част. Такива комплексни експедиции са проведени през 1960-те години в Родопите (Комплексна експедиция, 1953) в Добруджа (Комплексна експедиция, 1954), в Странджа (1955), в Западна България (Комплексни експедиции, 1961). Експедициите имат за цел да картографират „разпространението и характера на народната култура” като се засягат етнически, археологически и езикови въпроси, доколкото имат връзка с изучаването на основните явления на народната култура. Тези комплексни експедиции са насочени най-напред към граничните райони на страната – там където „народната ни култура е била систематично излагана през вековете на чужди влияния и смесване, и където тя се е оказала много устойчива и е запазила националната си самобитност”. Целта е да се „очертаят културните граници на народа ни и да се напише културната история на районите и на цялата страна”. Освен проучването „трябва да се съдейства за засилване на интереса и изработване на правилно разбиране на народното творчество и култура у самите широки народни маси, които да ги обикнат от сърце, да ги поемат като свои и да ги развиват” (Стайнов, 1957, 7-11)

Според идеята на тези комплексни експедиции сборът от културната история на районите ще очертае и културната история на цялата страна. Така от 60-те години насам започва да набира сили един дискурс, в който „самобитното българско” се разбира като дадено и самоочевидно. Този дискурс представя българското т.н.

културно-историческо наследство, представено от къщата, града, храната, облеклото, музиката, често и езика (Дечев, 2010, 5-7) Той включва обаче и археологическата материалност, която също трябва да бъде описана и вписана в т.н. културно-историческо наследство. Именно комплексните експедиции включват класическата двойка фолклористика-етнография, съчетана с археологическата практика.

В отговор на заложените приоритети и задачи се появява трудът на Стамен Михайлов, научен сътрудник в археологическия институт към БАН „Екскурзии из българските старини” (1959), който представлява *„по-скоро описания на отделни историко-археологически екскурзии, отколкото единно и свързано в историческа последователност четиво. Център на внимание в книгата са българските паметници. ...това е направено напълно съзнателно с цел да се изтъкнат паметниците на българската култура... Изложението започва със Североизточна България, защото в тази част на нашата страна са запазени най-значителните, а също и най-старите останки от материалната култура на българския народ. Втората глава е посветена на Търново и околността – област, която става център на втората българска държава.... Най-важните паметници на старобългарската култура -Плиска, Преслав, Мадара – са описани по-подробно.... книгата е „написана на лек научно-популярен език и ще служи за ориентиране на всички екскурзианти и посетители на старините из нашите земи”.* (3-5). Именно в този обзор, посветен главно на българските паметници, на около половин страница се описва крепостта Перперек . Описанието почти повтаря известното от споменатите по-ранни автори, като се потвърждава, че Перперек е бил епископски център от XIV век. Акцентира се върху това, че е имало и значително българско селище. По времето на обхождането се констатира, че крепостта е запазена само в развалини, въпреки че личат изсечените в скалите врати. Крепостта Перперек е била използвана от българи и византийци в техните неспрестанни борби. Крепостта се свързва и с подвизаването на легендарния Момчил войвода, спечелил любовта на местното население, което защитавал. Момчил войвода загинал през 1345 г в борба с византийски и турски войски (Михайлов, 1959, 262). Мястото остава в периметъра на „българските паметници” ,чието описание освен за „просветени четители и особено за ученици и студенти”, проправя път и към бъдещата балкантуристификация, която трябва да погответи паметниците за „износ”.

През 1960-те години специално внимание се отделя и на един регион – Родопите, чиято логика на създаване днес се търси чрез съвременни изследователски стратегии (Кабакчиева, П. 2009, 373-392). Създаването на този регион е в резултат от обособяването и очертаване на пространството чрез „откриване” на местна памет, традиции и артефакти, които трябва да бъдат вписани в наративи. Появилият се през 1965 година Родопски сборник свързва задачите си със създадения *„жив интерес към миналото, бита и културата на родопското население, към промените, които бяха извършени в неговия живот през годините на народната власт. ...Живият интерес към миналото и настоящият живот в Родопите се дължи и на друга, по-специална причина. Това е обстоятелството, че в Родопите живее многочислена група от помохамеданчено българско население, което от Девети септември насам преживява истинско социалистическо национално възраждане, заличава следите на едно трагично минало... Свързана неразривно с живота на народа, българската наука играе съществена роля в развитието на социалистическата културна революция в Родопите и в укрепването на българското социалистическо национално съзнание. За да се обединят усилията на работниците в областта на историята, археологията, етнографията, езикознанието и други обществени науки при БАН беше създадена проблемна комисия за изучаване миналото, бита и културата на родопското население с участието на сътрудници на академията участват и преподаватели от СУ „Климент Охридски”*.

В контекста на програмираното изследване на Родопите през 1970 – те години се появява и един преглед и кратко описание на източнородопските крепости от директора на регионалния археологически музей в Кърджали, които са насочени към установяването на по-ранен живот в региона. Идеите за по-ранни културни пластове, върху които е изградено „българското” са заложили вече в предстоящи обхождания. Проучванията достигат до извода, че най-ранните строежи на крепости се свързват с управлението на император Юстиниан I (527-565), когато се строят нови крепости и се създава т.н. трета преградна линия в Странджа и Родопите. Установява се също, че през периода след 11. век се отбелязва усилено крепостно строителство, а най-активен живот в крепостите имаме през периода на Втората българска държава. Този извод е подкрепен с археологически материал, намерен при разкопките, проведени през 70-те години. (Балкански, 1977, 14).

Създаденият по-късно Перперикон е свързан и с очертаването му като център на „цяла култура, създадена през хилядолетията в източните и средните дялове на великата планина” (Овчаров, 2005, 8).

„Възкресяването” на Перперикон: античността като добавена стойност

Ще анализирам „възкресяването” на Перперикон в контекста на онези форми на археологическа интерпретация, които добавят древност - в случая тракийска, - към мястото, свързано по-рано с други по-късни исторически периоди. Тази тракийска древност е институционализирана през 1970-те години и започва активно да „състарява” всичко, известно досега като антично и средновековно наследство. Известно е, че интересът към античността и „притежаването” на античното наследство е извор на социален, политически и икономически капитал за нациите. След раждането на националните държави в Европа, която си осигурява антично минало чрез Гъция, започва търсенето на древности в много по-широк териториален обхват. Респектиращи места и артефакти от античността започват да се анализират в академичните археологии, които разширяват античните пространства, за да обхванат средиземноморския ареал и прилежащите му континентални области. Видимо става усилието да се търсят библейски, персийски, етруски, скитски древности, сред които се забелязва и интересът към тракийската древност или по-скоро към активното ѝ издирване. Така започват да се организират процеси на оразличаването на тракийско/гръцко и да се изграждат факти, които маркират различие, а едновременно с това и дискурси, които създават образи на „другостта”. Така чрез конструирането на фигури на другостта българската античност започва да дефинира себе си и да се обвързва със Средновековието в отношения на континуитет. По този начин тя започва да участва в националното въобразяване като създава „дълбокото” минало на нацията. Със създаването на националните държави древностите придобиват допълнителна стойност като национални икони. Те влизат в музеите и започват да символизират специфични периоди от време, етнически групи и култури. По този начин стават видими онези характеристики на дисциплината, които я разкриват като социо-политически и икономически проекти и недвусмислено показват връзката и с консумативните културни практики. Този факт я съотнася с политиките на пазара в

рамките на икономически контексти, както и с пазара на минало и на наследства. Именно тази характеристика на археологическата дисциплина я поставя в позиция, която поставя остро въпроса за управлението на археологическата практика - финансирането ѝ, инвестирането в нея, репрезентирането ѝ, както и все по-усложнените отношения ѝ с академичната археология.

В случая образността, свързана с древните Орфей и Дионис отговаря най-точно на междувоенния повик за „цялостно Възраждане“, което включва античността като носител на „духа на народа“. Това е тази добавена стойност, която влиза в политиките на конструиране на културните наследства и предлагането им на пазара на културни стойности. Така един археологически обект, известен в археологическата практика като средновековна крепост, получава като добавена стойност – античните Орфей и Дионис - която влиза в обръщение чрез различни медийни продукти, учебни материали, филми за туристическата индустрия, рекламни брошури, музейни експозиции и други популярни текстове. В този случай явлението получава логичното си аналитично обяснение вместо порицание и безкритични нападки .

Това място, получило и утвърдило се чрез името Перперикон, заема централна позиция сред археологическите обекти в страната между 2000 и 2010 година главно чрез медийното пространство и производство на популярна литература върху него. Естествено е, че всички медийни репрезентации влизат в употреба чрез предварително изграждане на подходящ наратив, който в определени видове археология често има приказен характер. Както всяка приказка, така и тези археологически приказки имат начало и край. Те обикновено се отнасят до национални теми като акцентират върху ролята на предполагаеми предшественици, които трябва да бъдат „възкресени“. В случая с Перперикон наративът трябва да се изгради и да се превърне в цялостен разказ за неговото минало от възможно най-древното начало до днес, който да бъде населен с определена образност, свързана с това минало.

Съвременните гледни точки към археологическата практика ясно показват, тя в много случаи изгражда образи и символи от миналото, които играят огромна роля в настоящето. Анализите в тази посока показват политическия характер на археологията, който може да се види особено ясно в регионите с дълга историографска традиция. Археологическите находки са знаме за етнически, националистични, териториални и

други претенции, тъй като чрез местоположението на древни народности се легитимират териториални експанзии, различни механизми на финансирането на археологически разкопки и могат да изместват научните интереси за сметка на политическите употреби. В различни интерпретации на археологически обекти могат да рефлектират политически и икономически употреби, а тези характеристики на археологическата практика, представяни чрез конкретни случаи дават основание на много автори да твърдят, че археологията трудно може да избегни политически употреби (Silberman, 1995, 249-279).

В такъв случай добавената стойност на античността има поне две измерения – тя от една страна осигурява дълговечността на нацията и така всички жители на тази територия, независимо от етническата си идентификация получават дълбоки корени. От друга страна чрез медийните репрезентации тя обогатява туристическия продукт, който се предлага на пазара.

Перперикон и археологът-херой

В археологическите наративи от рода на тези за Перперикон и услужливостта на медиите към тяхното репрезентиране, има една централна фигура, която не се коментира достатъчно – това е фигурата на археолога като херой, чрез която археологическите открития – уникални и разтърсващи - стават достояние на публиката. Археологът - херой винаги прави невероятни открития, които преобръщат представите на хората за миналото. Във филмовите репрезентации финалът винаги е щастлив, а разбулените тайни са станали достояние на човечеството. Като в типичен приключенски разказ, хероят легитимира изследването на скрити места и ратифицира изваждането на яве на дълго забравени древности, които той смело назовава, тъй като само той знае какво и къде е скрито. Тези наративи се доближават и до пътеписния жанр, където авторът често акцентира върху незнанието или невежеството на хората или тяхното недоверие към него, за да се появи сам в светлината на знанието и по този начин да освети някаква мистерия от миналото. Животът на такива археолози - херои

като Хайнрих Шлиман, Артър Еванс, Курт Керам е известен и описан, но класическият съвременен герой е Индиана Джоунс, който е известен и от вълнуващи филмови продукции. Наративните модели са известни още от работите върху античната митология и фолклор на Джеймс Фрейзър, Владимир Пропп, Робърт Грейвз, но най-разпространеният вариант днес е „мономитът” на Джузеф Кембъл, който е дестилат от много ери и култури (Silberman, 1995, 249-262). Въпреки, че неговият универсалистки митологичен модел е критикуван от мнозина автори, това не означава, че той не може да се използва за разбирането на етноцентристки археологически наративи от 19. и 20. век. Този модел се повтаря от Хайнрих Шлиман насам. Мястото на археолога-герой и повтаряемостта на наративния модел, в който той е ситуиран, показва, че съвременната култура е развила ефективна литературна форма, която да легитимира различни отношения в нашето разбиране за минало.

Изработването на такъв тип наративи, които са носители на значение за миналото на нацията, заемат важно място и в българската археология, особено след 1970-те години. Ето защо Перперикон и неговото „възкресяване” може да се разбере като се разположи в контекста на научните приказки, наричани в критичната академична литература „голям национален разказ”, които се фокусират върху различни проблеми. В случая става дума за разказ, свързан с историческото развитие не само на определен регион, но и на нацията.

„Възкресяването” на Перперикон е резултат от способността на националната държава чрез институциите си, чрез политизиране на методологиите и политическата ѝ подкрепа да назовава, да категоризира и да идентифицира един археологически обект, известен в миналото само като средновековна крепост, превръщайки го в място с хилядолетна история, добавяйки символния капитал на античността. Така това място започва да се експонира чрез медийни репрезентации и да се вмести във всекидневието на хората, у които се поражда поривът да видят това място. Археологическата информация, представена чрез „сензационни нови данни”, сега се вписва в по-широк публичен дискурс, който се отнася до формиране на желана идентичност, която да е способна да хомогенизира етнически различното население в региона на Кърджали. Наскоро проведени социологически проучвания, свързани с идентифициране на места, събития и действащи лица в българската история, които се смятат за формиращи националната идентичност на съвременните граждани, са показателни. Един от

ведещите топоси, които са сред стабилните маркери на национална идентичност е Перперикон (наред с Шипка и Царевец), който не се различава съществено при различни етнически групи. Най-популярното място като национална идентичност за български граждани от турски произход се оказва Перперикон (Иванова, 2011; Кабакчиева, 2011, 126-128).

Тези процеси се реализират в рамките на археологическата дисциплина, представена от академичната фигура на професора, съчетана с филмовия герой – също професор - Индиана Джоунс чрез посредничеството на медиите. Процесът на формиране на наратива и неговото експониране започва от включването на обект „Перперикон” в археологическите проучвания и докладването на резултатите от разкопките през 2001 година в *Археологически открития и разкопки през 2001* (АОР, 2002, 122-123). В доклада се казва, че проучванията са направени „със средства на Министерството на финансите по целева субсидия за община Кърджали”. Обвързвам тази целева субсидия, която очевидно е договорена предварително, с изкопаване на дълбоката древност. Още в първия абзац на тази предварителна публикация, появила се в раздела „Средновековна археология” и отнасяща се до резултати от предходната 2000 година, се посочва, че „новите изследвания вече очертават относителната хронология на обекта - късен халколит, бронзова епоха, двете фази на желязната епоха, елинистическа и римска епоха, късна античност и средновековие”. Така изфабрикуваната тук хронология не посочва върху какви конкретни материали е изградена и дали те са достатъчни и достатъчно показателни, за да се произведе такава времева продължителност. Наративът за хронологическата последователност влиза в обръщение във всички последвали разкази за Перперикон. За същата вече изминала 2000 година се казва, че „продължиха проучванията на двореца (тук е все още с малка буква), намиращ се непосредствено под Акропола” (какво дава основание това място да се нарече Акропол). Публикацията твърди още, че „окончателно се доказва, че дворецът е ограден със собствена крепостна стена, вързана с цитаделата”. Оказало се, че освен проучените през 2000 г. „около 25 помещения на приземния етаж, съществува непознато досега североизточно крило с още 6 помещения представляват церемониални зали, коридори, стаи, крипти с изсечени в скалата врати, прагове и стъблицца”. Освен тези категорични идентификации, предварителната публикация изобилства с определения като „грандиозен”, „прецизно фиксиране на историческите епохи”, които маркират възкресяване на грандиозно антично минало. Въпреки всичко обаче за мястото се говори, че е с преобладаваща характеристика от средните векове.

Очевидно тази първа поява на „изключително важния археологически обект“ Перперикон дава ясна заявка за изграждането на по-подробен исторически разказ, свързан с дълбоката древност на това място.

Последвалите проучвания за 2002 (АОР, 2003 (138-139) вече се извършват със средства на Министерството на финансите по целева субсидия за община Кърджали с голям брой работници (над 100), което по-късно се оценява като предоставяне на препитание на местните хора за продължителен период от време (два-три месеца?). Първичната публикация за този сезон е отново в раздел „Средновековна археология“ на „Археологически открития и разкопки“ на Националния археологически институт с музей, която твърди, че „в края на разкопките се установи, че със сигурност култовата дейност на хълма започва в късната фаза на енеолита (IV хил. пр. Хр.), а първият голям разцвет се отнася към времето на къснобронзовата епоха (XVIII – XII в. пр. Хр) . И този разказ изобилства с термини като „с със сигурност“, „грандиозен“, „монументален“.

Перперикон и Делфи: категории на съпоставяне

Има се пред вид върховенството на едно божество (Аполон) в Делфи и неговото светилище през гръцката класическа античност, за да може Перперикон чрез върховенството на друго божество (Дионис) и неговото светилище категориално да бъде съпоставен с Делфи. Това категориално съпоставяне става във времето между този предварителен отчет за 2002 (2003) и следващият отчет за 2003 (2004). Тогава се появява произведената през 2004 година туристическа брошура „Светилището на Дионис на Перперикон. Северният Делфи“ където става ясно, че *„точно преди започването на мащабното проучване на Перперикон на една пресконференция в Кърджали проф. Александър Фол изказа блестяща идея, която в следващите години се потвърждава. Видният учен допусна, че монументалният скален комплекс е представлявал резиденция на тракийските царе с включено в нея светилище. Вече след резултатите от първата археологическа кампания пред VIII световен конгрес по тракология през септември 2000 година мегалитният ансамбъл под Акропола на Перперикон бе назван Дворец-светилище“.* (с 29).

Използвам брошурата като документ за изграждането на разказа за Перперикон, в който се твърди, че още през първата археологическа кампания през 2000 година

каменните съоръжения, минавали досега под общия знаменател на средновековната епоха, вече са превърнати в „мегалитния ансамбъл под Акропола на Перперикон ” и са назовани „Дворец-святилище”. Така става ясно, че още в първата отчетна година на обекта (2001) вече се говори за Дворец (сега с главна буква) и култова дейност в него, чийто живот е преминал без прекъсване по права линия от късната фаза на енеолита до края на средните векове. Тъй като този разказ е заложен предварително, наративът включва историко-археологически епохи, които се разполагат върху дълъг низ от хилядолетия. Тяхното очертаване и доказване чрез археологическа материалност не намират място в археологическа публикация на страниците на списание „Археология” – „гласът на българската археологическа наука”(Овчаров, 2009, 7-9) Ето защо той може да се смята за част от археологическия „голям разказ”, който трябва да произведе желаното дълго минало и да бъде орнаментиран с антична образност.

Още в заглавието на брошурата става ясно обвързването на мястото с античността и е предназначението ѝ за създаване на туристически продукт. Дава се ясен знак за това, че мястото трябва да се обвърже с т.н. тракийски Дионис, който вече е произведен в академичната тракология през 90-те години (Фол, 1991;1994). Производството на тракийски Дионис е резултат от продължителни усилия да се постигне фактът на различие с гръцкия Дионис, който да създаде основата за изграждане на дискурсите на „другостта“. Само по този начин тракийският Дионис може да се обвърже с идеи за по-ранното съществуване от това на гръцкия Дионис. Обвързването на мястото с Дионис създава образ, който може да бъде съпоставим, а в очите на археолога-херой дори и да съперничи с този в Делфи. Така алюзията с Дионис отвеждат към съществуването на прорицалище, блян за мнозина траколози, което трябва да започне

да функционира в дискурсивните практики, а оттук да заеме и централно място в наратива за Перперикон.

Резултатите от първата археологическа кампания, които все още никъде не са публикувани, са представени на проведения през 2000 година VIII конгрес по тракология. Те назовават мегалитния ансамбъл под Акропола на Перперикон Дворец – светилище и всички археологически кампании оттук нататък ще „установяват”, а с това и ще „доказват” наличието му. „Доказателствата” започват да се публикуват с голяма скорост в значителен брой книжни тела, а „резултатите” започват да заемат централно място в медийното пространство и да получават публичност. Намереното на Перперикон продължава да се публикуват или по-скоро просто да се споменават като нещо очевидно и неподлежащо на насъмнение само в предварителните съобщения на страниците на Археологически открития и разкопки (АОР). Текстът за откритията на археолога-херой е изпълнен с реторика, която „открива” нещо, което е очевидно - „установи се, че със сигурност”, „оказа се”, „най-важното откритие е”, използват се неясни хронологически маркери като „от по-късно време”, което маркира линейното време. Този тип реторика не е характерна за археологическата публикация, която всъщност документираща разкритото.

Археологическите проучвания за 2003 (2004, 197-198) посочват, че на обекта, появяващ се вече с названието „скалния град Перперикон” работят 130 работници в продължение на два месеца. Уточнената хронология на „грандиозния обект” показва, че „свещеното място със сигурност функционира без прекъсване от времето на късната каменомедна епоха – 5 хил. пр. Хр. до 14. век от Хр.” Разказът вече е центриран около „светостта” на мястото, а Дворецът вече се е превърнал в „Дворец-светилище”, което предполага култови практики.

Перперикон и Татул

През археологическия сезон за 2004 (АОР, 2005, 300-302) се разкрива и т.н. Малък дворец в центъра на Акропола, който „се оказва внушителен комплекс с правоъгълен план”. През същата 2004 година към археологическите разкопки на скалния град Перпреикон се добавят и археологически разкопки при с. Татул, Момчилградско. С напредването на работата „се оказва, че сме попаднали на уникален античен храм с изключителна запазеност”, който „без съмнение” е свързан с култова практика. Така

археологът - херой се добира до „свещеното пространство” чрез „монументално стълбище” (АОР 2005, 301-302).

През следващата 2005 (АОР, 2006, 355-357) проучванията на отдавна назования скален град Перперикон продължават да се съпътстват от проучванията на езическото светилище и средновековното имение при с. Татул, Момчилградско, които се комплектват с проучванията на Перперикон. Той се заема да внесе яснота в „обърканата хронология” на обекта, който „без съмнение” се отнася към тракийската епоха – един твърде неясен хронологически отрязък от време. Откритията, които се състоят от разнообразни предмети до „слънчеви символи” , „соларни изображения” (не е ясно каква е разликата между „слънчев” и „соларен”), „навершии за жречески скипър” и „фрагмент от златна маска, изработена от много тънка ламарина” предвещават „откриването” на нови страни от „свещеното” място.

Тези обвързвания на Перперикон с Татул, публикувани върху няколко страници в академичното издание на АОР, започват да произвеждат както популярна, така и научна литература върху Перперикон. Мястото, разполагано предимно в контекста на проучванията на средните векове, непрекъснато обраства с разкази за античното му минало и по този начин се изтеглят прави линии назад във времето. Така и в популяризирането на Перперикон се предлага надлежно подреждане на епохите от късния халколит през бронзовата и желязната епоха, елинизма и римската епоха и се стига до средните векове. Времевият континуум, минаващ през античността, се изпълва най-напред с фигурата на Дионис, чието прорицалище се намирало на Перперикон, а това легитимира „по безпорен начин” връзката на Перперикон с античността. По-късно хронологичният разказ приютява и фигурата на Орфей, която отдавна е произведена от академичната тракология като център на тракийския орфизъм (Фол, 1986). Този новодобавен в резултат от „проучвания” в с. Татул античен образ се появява в „Хроника на свещения град Перперикон”, излязъл през 2005 година. Възприетият термин „хроника” в случая е твърде сполучлив, тъй като той насочва към историческо съчинение от Средновековието, в което се описват потокът от събития, свързани с някой цар или управлението му. Върху 82 страници с много визуални материали хрониката води началото си от VI хилядолетие пр. Хр. и достига до XXI век като обвързва Дионис с фигурата на Орфей и ги свързва със „свещената” планина и

„свещения град” Перперикон. Тази хроника „освещава” мястото и то вече е свещено за всички, които искат го посетят. (вж. В интернет – мощите на Орфей)

През 2006 година в издание с научни претенции излиза статия на археолога-херой, в която той се е поставил в епицентъра на откритията си във „във великия скален град Перперикон, известен вече в целия свят”, където поради прорицателските си енергии „на това място Александър Велики разбира, че ще завладее света, а римляните узнават, че ще бъдат световна империя”. Сред откритията му са „другият основен храм на скалните хора” – светилището на Великата богиня-майка. И третото „сензационно” откритие на археолога-херой е „храмът на Орфей, певецът на Родопите”. Публикацията като цяло е посветена на „цивилизацията на скалните хора”, термин, изкован от автора (Овчаров, 2006, 26-37)

Данните от кратките съобщения в АОР, резюмираните открития в по-горе спомената статия и малките туристически брошури започват да пълнят все по-люксовите издания, посветени на Перперикон. В тях археологът-херой разгръща реториката, характерна за археологическите наративи от този жанр - „попадането на тайнствена цивилизация” с грандиозен древен дворец и „гръмването” на новината в медиите – те според автора наричат Перперикон „Свещения град на траките”, въпреки че археологическите данни са малко. Наред с българските телевизии, радиа и вестници, разширени репортажи излъчват и CNN, RTL EuroNews, заинтересуван бил и великият National Geographic. Тази е причината да се търсят (и да се намерят!) финансови средства за мащабните проучвания. „Грандиозните разкопки” дават препитание на стотици хора от околността. Става ясно, че „Перперикон е имал 7000-годишна история, започваща от праисторическите времена и достигаща до късното средновековие. Очерта се изключителен разцвет в същинската тракийска и в римската епоха ... следвал период на великолепно средновековие, чиято култура е сравнима с тази на Константинопол.Чудесните находки и активното им представяне в медиите предизвиква „бум” от туристи (Овчаров, 2005, 7 – 8).

В поредицата „Чудесата на България” освен разказ за тайствени истории и изгубени дневници, археологът –херой представя и предсказанията, излъчвани от Перперикон. Мястото е включено в поредицата „Чудесата на България” (№2 и №4), издание на в. Стандарт (Овчаров, 2011). Те са изпълнени със загадки, мистериозни надписи, които се

дължат на прорицателските енергии на Перперикон. Тук се разказва отново за връзката на Перперикон и Александър Велики, за изубени царски дворци, за следите на изчезнал саркофаг(Овчаров, 2011, № 2). Чудесата на България включват и сензационните открития, свързани с Орфей. Разказът за Орфей се основава на произведения в академичната история тракийски орфизъм. Като фигура от тракийската история и култура, той и неговите последователи са оформили вярванията на траките в Родопите, център на цивилизацията на „скалните хора” (Овчаров, 2011, 13-14). Чудесата на България включват и другото „сензационно” откритие на археолога – херой е храмът на Орфей, певецът на Родопите при момчилградското село Татул. (Овчаров, 2011, 7-14). Чудесата на България включват и откриването на светилището на Великата богиня – майка (Овчаров, 2011, 15-16)

Отсъствието на публикации на тези „величествени” открития, свързани с „цивилизацията на скалните хора” в списание „Археология” – „гласът на българската археологическа наука” говори само в полза на това, че трябва да се създаде разказ за това място, свързан с живота му в през вековете, предназначен за национална и туристическа консумация.

Археология и чалга археология: покана за дискусия

Отделянето на тези открития, наречени археологически и поставянето им извън естествената им среда на академичната археология, естествено предизвиква въпроси, свързани с отговорността на археолога в „създаването на миналото”. Дискусии са открити както в научното списание „Археология”, така и в интернет пространството. В сп. „Археология” от 2008 година екип от изследователи на Перперикон коментират „Античният хероон при Татул” (Овчаров, и др. 2008, 46-58) като обвързват Татул и Перперикон. В същия брой на списанието в рубриката „Дискусии” е публикувана и статия със заглавие „Храмът на Орфей при Татул или за отговорността на археолога”, която коментира отговорността на археолога в „създаването на минало”. Тя е посветена на статията от 2006 година, спомената по-горе, (вж статията от 2006) и коментира темата за локализацията на този единствен храм на Орфей в Тракия. Подробната критична статия на ръководителя на катедрата по „Археология” в СУ „Кл. Охридски” (към 2006 г.) се основава на твърдението, че „статията (на Николай Овчаров) е

изградена върху факти, които изглеждат подредени, но са дълбоко неверни ... което най-малкото показва научна некомпетентност” (Рабаджиев, 2008, 146-149). Множеството аналитични и критични бележки върху тезите на археолога-херой не са удостоени с отговор, който да съдържа аргументи, допринасящи да защити тезите си. Вместо отговор на тези критики или публикации по темата за античността на Перперикон, сп. „Археология” публикува статия на Н. Овчаров „За произхода на имената на скалния град Перперикон” (2009). Тъй като статията е свързана с лингвистични разсъждения, които не са в компетенциите на археологическата дисциплина, се предполага някаква реакция от лингвисти, която да коментира механизмите на именуването и легитимността на предположенията на автора за произхода на имената на скалния град на Перперикон. В монологична академична култура, каквата е българската, рубриката „Дискусии” означава задаване на реторични въпроси.

Фигурата на българския Индиана Джоунс застава в епицентъра и на една дискусия в интернет пространството, появила се във връзка с публикация на журналистката Лора Филева в онлайн изданието на в. Дневник (5. 03. 2009) : „Внимание: Чалга археология”. Тази статия предизвиква много коментари (95), които очертават ясна картина на спора в рамките на професионалната археологическа общност и отношението към създаването това място. Статията се основава на едно обхождане на светилищата в района на Родопите от д-р Стефанка Иванова и проф. Ана Радунчева, дългогодишни изследователи в района на Родопите, които откриват много нарушения при начина на разкопаване и предизвикват работата на една комисия по този проблем. Резултатите от работата на тази комисия показват, че не е водена документация, тъй като професионалната археология изисква след всеки сезон да се представят дневници, каталози, графични и фотодокументи. Другото заключение е, че не се прилага стратиграфски метод, което е оръжието на археологията в документирането на динамиката в епохите. Комисията допуска, че интензивното медийно рекламиране на обекта е изместило на заден план качествено научно изследване. Документите, изготвени от комисията, са подадени в Министерството на културата и НИПК. Единствената стъпка според комисията, която е предприета, е поставянето на ламаринен навес на Татул, който всъщност създава опасност за обекта. През 2008 г. нова комисия с представители на археологическия институт и НИПК, констатира

подобрения в работата на екипа, но регистрира унищожаването на 30 запазени ритуални огнища от бронзовата епоха на Татул. Комисията констатира и неадекватно адаптиране на обектите към огромния туристически поток.

Тъй като тези констатации са известни от интернет публикации, а не от страниците на списание „Археология” – „гласът на българската археология”, трябва да се отбележи, че в интернет пространството битуват и тези, които свидетелстват за ценността на праисторическите скални обекти в района на Източните Родопи, датиращи от VII хил. пр. Хр., т.е. много преди заселването на тракийски племена. Всякакви интерпретации, свързани с обвързването на тези места с определен етнос насочват към проблема за етнизирание на твърде отдалечено минало и обвързването му с траки. Тези есенциализиращи процеси, характерни за етнизиранието на праисторията от Густав Косина отдавна са предмет на критика и отдавна не са на дневен ред в развитите археологии. Архаичната степен в развитието на българската археология допуска безкритично да се приписват всякакви материалности от далечни хилядолетия на траките, още повече с образност, свързана с Орфей и Дионис. Това обвързване на материални видимости с образност, която се свързва с Гърция, но е припозната като тракийска, има по-скоро характера на принадлежна стойност за обекта, която да подобрява комодификацията на мястото с цел по-високата му продаваемост, което е коментирано и от посещаващите обекта. (<http://www.desant.net/show-news/20581/>). Въпросът е дали тази образност носи повече приходи или тя остава непозната за голяма част от потребителите. Професионалната археологическа колегия смята, че добре направените разкопки не вредят на туризма и в този смисъл е излишно залепването на имена от този род. Тя отправя критка към „социализацията” на тракийското светилище при Татул, която е елемент и от реториката на президента на Република България за паметниците на културата, използвана на форума за създаване на гражданско движение от 1 ноември 2004 г., Словото на президента Първанов е публикувано на страниците на сп. „Археология” от 2004 г, а понятието „социализация” нахлува в медийните репрезентации на Перперикон и вероятно допринася за осигуряването на финансовата подкрепа за това място.

Привилегироване на знанието: власт и знание

„Президентска копка, покрай която са усвоени 1.500 000 лв”

Тази част от анализа показва ясно процесите на създаване на знание за едно място от една страна чрез политизиране на методологията – в случая еволюционистко-прогресистка, а от друга чрез хегемонизирането ѝ. Процесите на хегемонизиране са характерни с наличието на специална власт, която отстранява алтернативите, а всичко произведено от нея е „естествено и нормално” и не подлежи на обсъждане. Хегемонистичните идеологии определят границите, в които идеите могат да се движат и да решават конфликтните позиции (Gramsci, 1991). В определен момент този дискурс за Перперикон се превръща в привилегирован, тъй като е създаден от една страна от научна институция, (археологът-херой е професор в археологическия институт на БАН), а от друга е подкрепен от държавния глава и по този начин статутът на това мястото и неговата стойност за нацията се „узаконява”. Така хората на ежедневно равнище започват да го приемат като природна даденост и естествено съществуващо място, свързано с истина, която е произведена от научна и държавна институция. В случая ясно се открояват властовите механизми или асиметрии, които посредничат между мястото, именуването му и превръщането му в ценност. Тази ценност заслужава

не само представяне в публичното пространство чрез медиите, но и възприемане от страна на туристическата индустрия, която се репрезентира чрез табели, имена на ресторанти и менютата в тях, чрез туристически брошури, предназначени за туристическите агенции. Анализът показва, че в случая с туристическата археология съществува отчетлива връзка между археологическата дисциплина, която създава една локализация чрез академичната археология (археологът-херой е титулован с академичното звание професор), която изгражда местна, а оттам и национална идентичност и едновременно с това я вписва в туристическата продукция, предназначена за консумация.

Перперикон и културният национализъм

В очертаните по-горе аналитични рамки, настоящият анализ акцентира върху понятия като „конструиране“ и „създаване“, вместо „откриване“ и „възстановяване“. Под привидно монолитното разбиране за мястото, днешният Перперикон е съчетание от времеви характеристики на класическата историческа периодизация, която се използва от българската археологическата наука, тясно обвързана с историческата – Перперикон им живот от енеолита до късните средни векове. Този факт поставя проблеми, свързани с механичното им съчетаване, особено с прикрепването на антични образи към средновековни реалии. Античността и механичното ѝ съчетаване със Средновековието, цели да се изгради идеята за непрекъснато развитие. В процесите за „наваксване“ на модерност античността и средните векове обикновено се свързват в линейна последователност, за да се изкове дискурса за дълговечната нация. Този тип „възстановяване на традиция“ принадлежи на еволюционистко-прогресистки модели при конструирането на миналото, които са твърде архаични по отношение на развитието на дисциплините. Тези модели са методологически инструменти, които се политизират в рамките на националната държава и се налагат чрез хегемонистични идеологии.

Тъй като към средновековното място Перперикон в годините между 2000 и 2010 активно се добавя античност, необходимо е да отбележим, че активирането на античността винаги е съпроводено с необходимостта националното въображение да се захрани с „дълбоко“ минало и по този начин да захрани националното въображение чрез своята материалност. Изковавана като национална икона, античността трябва да

работи не само като разменна монета в международната символна икономика - капитал на престиж и национална репутация, - но вече и като икономически ресурс. Конструираниите нови значения, отнесени към античността, могат да бъдат приведени в консумативни дейности, които да представят консумирането и на националната идентичност. Представянето на тези линейни процеси в случая с Перперикон обаче далеч не са линейни - те са вплетени в серия от напрежения, породени в отношенията между археологът-херой, академичните археологически среди, медийните репрезентации и публичното им възприемане. Те не са еднозначни и предизвикват много въпроси.

За целите на моя анализ един от тях е основен - каква е целта на изграждането на подобни традиции, как те функционират в публичното пространство. „Възстановените“ по такъв начин традиции се отнасят към т. нар. културен национализъм, чийто механизми най-ясно са представени от Джон Хътчинсън. Той анализира ролята на културния символизъм във формирането на нацията. Авторът твърди в анализите си, че отделни видове национализъм съпровождат формирането на националната държава под формата на по-големи исторически, художествени и лингвистични възраждания. Тези процеси са обвързани с не големи по мащаб интелектуални движения, които идеализират миналото и в частност античността, активизират места от миналото. Целта е да се запази чувството за идентичност чрез преобразувания на наследства, които да допринесат за решаване на социални и политически проблеми. Културните националисти изграждат образи от миналото, чрез които да наложат механична еднородност върху живите култури. Те излъчват пламенни чувства, чиито корени обикновено са в природата и историята, тъй като смятат, че нациите са примордиален израз на този дух. Членовете на нацията трябва да се обърнат към историята, за да открият триумфите и трагедиите, които са ги формирали. Не е учудващо, че водещите поддръжници на културния национализъм не са политици и законодатели, а историци, художници, писатели, които принадлежат на академични и културни общества – те именно извикват любов у членовете на нацията към общото наследство, което те обикновено конструират. Процесът е проследим – интелектуалците произвеждат широкомащабни възраждания, които се възприемат от медиите, превеждащи културното в по-конкретни икономически, социални и политически програми, превръщащи се в достойние на хората, съставляващи нацията.

Бележки

1. Новинарска емисия на bTV новините от 12.02.2012.
2. Названието е от данни от теренната работа на М. Елчинова в Добринище
3. Основните документи за изследването са списание „Археология” 1990-2012 и публикациите за обекта Перперикон в Археологически открития и разкопки (АОР); публикации на проф. Н. Овчаров във в. Стандарт

Литература

Андерсън, Б. (1998). Въобразените общности. София: ИК Критика и хуманизъм

Ападурай, А. (2006). Свободната модерност. Културни измерения на глобализацията. София: ЛИК

Балкански, И. (1977). Източнородопски крепости, София:

Велков, И. (1933). Няколко крепости и стари селища по средна Арда. В: Сборник в чест на Атанас Иширков, София

Ганева-Райчева, В. Елчинова, М., Златкова, М. Вуков, Н.(съст). (2012). Изселници и мигранти от двете страни на българо-турската граница. Наследство, идентичност, интеркултурни взаимодействия. София: ИЕФЕМ – БАН

Даскалов, Р. (2006). Социалната история у нас. В: Пепка Бояджиева (ред.). Светове в социологията. Сборник в чест на проф. Г. Фотев. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски, 120-137

Дечев, С. (съст и научен редактор). (2010). В търсене на българското: мрежи на национална интимност (XIX-XXI). София: Институт за изследване на изкуствата

Димитров, Д. (1950). Доклад за състоянието и задачите на българската археология, Известия на археологическия институт, т. 17. София: издание на БАН

Дирлик, А. (2009). Глобализация, местна принадлежност и политики на мястото. В: Бокова, И. (съст.). Антропологични изследвания, т. VII, София: Издателство на НБУ, 77-93.

Иванова Е. (2011). Консенсуси на българската памет. Резултати от теренно изследване „Топоси на историческата памет” в. Култура, 11 февруари

Иванова, Е. (2011). Минало несвършващо. София: Планета 3.

Иречек, К. (1974). Пътуване по България. София

Кабакчиева, П. (2011). Нацията като въображаема държавност. Критика и хуманизъм, 37, 123-142

Кабакчиева, П. (2009). Как възниква регион – случаят с Родопите. В: Кьосев, Ал. (съст) Подвижните Балкани. Изследвания на проекта NEXUS (2000-2003). София: Просвета

Кьосев, Ал.(съст.) 2009, Предговор: Как да мислим Балканите? NEXUS и дискусиите за пространството. В: Подвижните Балкани. Изследвания на проекта NEXUS (2000-2003). София: Просвета

Кьосев, Ал. (2004). Тракия: преднационално, национално и комунистическо конструиране на места на памет. В: Знеполски, И.(съст.). Около Пиер Нора. Места на памет и конструиране на настоящето. София: Дом на науките за човека и обществото

Лазова, Ц. (2011). Монументализиране на легендата: паметникът на Орфей и Евридика в Смолян В: Годишник на департамент Антропология, НБУ за 2011 (под печат)

Лазова, Ц. (2012). Археологическата практика в Странджанския регион: политики на конструиране на наследство като символен капитал за развитието на общността (под печат).

Михайлов, Ст. (1959). Екскурзии из българските старини. София: Народна просвета

Овчаров, Д. (2009). Списание „Археология” – гласът на българската археологическа наука (по случай неговата петдесетгодишнина), Археология, 3-4, 7-9

Овчаров, Н., Коджаманова, Д. (2003). Перперикон и околните твърдини през средновековието. Крепостно строителство в Източните Родопи. София: Тангра ТанНакРа

Овчаров, Н. (2005). Хроника на свещения град Перперикон. София: Български бестселър, Национален музей на българската книга и полиграфия

Овчаров, Н. (2005). Перперикон. Цивилизация на скалните хора. София: Борина

Овчаров, Н., Димитров, З., Лещаков, К., Коджаманова, Д. (2008). Античният хероон при Татул. Археология, 1-4, 46 -57

Овчаров, Н. (2006). Новооткритото светилище при с. Татул, Момчилградско, и въпросът за локализацията там на единствения известен в Тракия храм на Орфей. В: Проблеми и изследвания на тракийската култура, т. 1, Казанлък: Ирита

Овчаров, Н. (2011). Чудесата на България, № 2, Предречено на Перперикон. София: „Издателство Стандарт” ЕАД

Овчаров, Н. (2011). Чудесата на България, № 4, Орфей – оракулът от Татул. София: „Издателство Стандарт” ЕАД

Овчаров, Н. (2005). За произхода на имената на скалния град Перперикон. Археология, 1-4, 193-200

Пенков, И. (Ред.) (1956). Комплексна научна Добруджанска експедиция през 1954 г. Доклади и материали, София, издателство на БАН

Първанов, Г. (2004). Актуални проблеми на опазването и социализирането на културното наследство, Археология, 3-4, 99 -101

Рабаджиев, К. (2008). Храмът на Орфей при Татул или за отговорността на археолога, Археология, 1-4, 146-149

Стайнов, П. (Ред.) (1957). Комплексна научна Странджанска експедиция през 1955 г. Доклади и материали, София, издателство на БАН

Стайнов, П. (Ред.) (1961). Комплексни научни експедиции в Западна България – Трънско-Брезнишко-Кюстендилско през 1957 и 1958 г. Доклади и материали, София, издателство на БАН

Тонев, Л (Ред.) (1955). Комплексна научна родопска експедиция през 1953 г. Доклади и материали, София, издателство на БАН

Фол, Ал. (1986). Тракийският Орфизъм. София: Университетско издателство ”Кл.Охридски”

Фол, Ал. (1991). Тракийският Дионис. Книга първа: Загрей. София: Университетско издателство „Кл. Охридски”

Фол, Ал. (1994). Тракийският Дионис. Книга втора: Сабазий. София: Университетско издателство „Кл. Дхридски”

Appadurai, A. 1986. Introduction: Commodities and the Politics of Value. In: Appadurai, A. (ed.) *The Social Life of Things*, Cambridge, Cambridge University Press, pp. 3-63

Bapty, I., Yates, T. (1990). *Archaeology after Structuralism. Post – structuralism and the Practice of Archaeology*. London: Routledge

Chernykh, E. (1995). Postscript: Russian archaeology after the collapse of the USSR – infrastructural crisis and the resurgence of old and new nationalisms. In: Kohl, Ph.C. Fawcett, *Nationalism, politics and practice of archaeology*, Cambridge: Cambridge University Press 139-148

Clack, T., Brittain, M. (eds). (2007). *Archaeology and the Media*, Walnut Creek, CA: Left Coast Press

Clarke, D. (1973). Archaeology: the loss of innocence. *Antiquity*, 47, 6-18

Fabian, J. (1983). *Time and the Other. How Anthropology Makes its Object*. New York: Columbia University Press

Fabian, J. (1990). Presence and Representation: The Other and Anthropological Writing. *Critical Inquiry* 16 (4) 753-72

- Gramsci, A. (1991). *Selections from Cultural Writings*. Cambridge, Massachusetts
- Gupta, A., Ferguson, J. (eds). (2001). "Beyond "Culture": Space, Identity, and Politics of Difference. In: *Culture, Power, Place. Explorations in Critical Anthropology*, Duke University Press, Durham-London
- Hamilakis, Y, A. Anagnostopoulos (2009). What is Archaeological Ethnography, In: *Public archaeology: Archaeological Ethnographies*, Vol. 8 No2-3, 65-87
- Hamilakis, Y., Duke, Ph. (2009). *Arhaeology and Capitalism*. Walnut Creek, CA, USA: Left Coast Press
- Hodder, I., Hutson, S. (2003). *Reading the Past. Current approaches to interpretation in anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press
- Hutchinson. J. (1994). *Modern Nationalism*. London: Fontana Press
- Kaiser, T. (1995). Archaeology and ideology in southeast Europe. In: Kohl, Ph, C. Fawcett (Eds). *Nationalism, politics and practice of archaeology*, Cambridge, Cambridge University Press, 99-119
- Lefebvre, H. (1974). *The Production of Space*. Oxford: Blackwell
- Maskell, L. (ed.) (1998). *Archaeology under Fire. Nationalism, politics and heritage in the Eastern Mediterranean and Middle East*. London and New York: Routledge
- Marcus, G. (1986). Contemporary Problems of Ethnography in the Modern World System. In: James Cl., Marcus, G. (eds.). *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley: University of California Press, 165-93.
- Peters, J. (2001). Seeing bifocally: Media, Place, Culture. In: Gupta, A., Ferguson, J. (eds). (2001). *Culture, Power, Place. Explorations in Critical Anthropology*. Durham-London: Duke University Press, 75-92
- Silberman, N. (1995). Promised Lands and chosen peoples: the politics and poetics of archaeological narrative. In: Kohl, Ph, C. Fawcett (Eds.). *Nationalism, politics and practice of archaeology*, Cambridge: Cambridge University Press, 249-262

Shnirelman, V. (1995). From internationalism to nationalism: forgotten pages of Soviet archaeology in the 1930-s and 1940-s. In: Kohl, Ph.C. Fawcett (Eds.). Nationalism, politics and practice of archaeology, Cambridge: Cambridge University Press, 120-138

Trigger, B. (1995). Romanticism, nationalism, and archaeology. In: Kohl, Ph, C. Fawcett, (Eds.) Nationalism, politics and practice of archaeology, Cambridge, Cambridge University Press, 263-279

Trigger, B. (2008). A History of Archaeological Thought. Cambridge: Cambridge University Press

Интернет източници

Публикации в интернет – <http://www.dnevnik.bg/dnevnikplus/2009/03/05/684924v>. Лора Филева, Внимание: Чалга археология

Внимание: чалга археология <http://www.dnevnik.bg/dnevnikplus/2009/03/05/>

„Славейковци” подкрепиха инициативата за подкрепа на Перперикон и Татул: <http://ardanews.info/?p=5853>

Внимание: чалга археология (!) http://www.bolgari.net/vnimanie:chalga_arxeologia-el-195.html

Стефанка Иванова: Николай Овчаров прекръсти Перперик на Перперикон: <http://www.bg-history.info/1023/S>

Превръща ли се Перперикон в Шекспирова драма: <http://www.desant.net/show-news/20581/>

Стоунхендж в Родопите: <http://e-vestnik.bg/3058>

Младите хора: гласувайте за Перперикон и Татул <http://www.newsmaker.bg/>

Шествие на славейковци в подкрепа на Татул и Перперикон: http://news.den.bg/http://rodopi24.blogspot.com/2011/02/blog-post_9044.html

